

Jacek Czubiński*

NOWA ARCHITEKTURA W HISTORYCZNYCH CENTRACH MIEJSCOWOŚCI UZDROWISKOWYCH NA HUCULSZCZYŹNIE – JAREMCZE, TATARÓW, WOROCHTA

NEW ARCHITECTURE IN HEALTH RESORTS' HISTORICAL CENTERS AT HUTZUL REGION – JAREMCZE, TATARÓW, WOROCHTA

Na terenie Huculszczyzny występują wszystkie tendencje architektoniczne typowe dla zabudowy uzdrowskiej Karpat końca XIX wieku i pierwszej połowy XX stulecia. Dominującą stylistyką był zawsze regionalizm oparty na tradycyjnych formach miejscowych. W dniu dzisiejszym widoczny jest brak zrozumienia istotnych elementów przestrzeni kulturowej regionu zapewniających poczucie ciągłości tożsamości oraz identyfikacji z miejscem. Brak tych elementów, spotęgowany czynnikami ekonomicznymi, powoduje narastającą degradację krajobrazu architektonicznego centrów Jaremcza, Tatarowa oraz Worochty.

Słowa kluczowe: Huculszczyzna, architektura, regionalizm, uzdrowiska

Hutsul Region is a place where all of architectural stylistic tendencies, from the end of 19th and first half of 20th century, typical for health resort buildings of Carpathian Mountains appeared. Regional tendencies dominated until 90th of 20 c. There is no understanding of identity and lack of integrity in architecture nowadays. It caused a deterioration of the cultural environment of Jaremcze, Tatarów and Worochta towns.

Keywords: Hutzul region, architecture, regionalism, health resorts

Miejscowości Jaremcze, Tatarów oraz Worochta zlokalizowane są w Karpatach Wschodnich. w dolinie rzeki Prut, przy drodze prowadzącej od Iwano-Frankowska (Stanisławowa) w kierunku południowym. Były to, wraz z Mikuliczynem, popularne miejscowości zarówno letniego jak i zimowego wypoczynku, których szczególnie dynamiczny rozwój nastąpił

w okresie międzywojennym stanowiąc wtedy istotny ośrodek turystyki letniej i zimowej o znaczeniu ogólnokrajowym. Upadek znaczenia tego regionu nastąpił po II wojnie światowej. W ostatnich latach widoczny jest renesans znaczenia Huculszczyzny. Gwałtowny rozwój ruchu turystycznego, związany także z budową w pobliskim Bukowelu największej

* Czubiński Jacek, dr inż. arch., Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków.

JAREMCZE: 1. Restauracja „Huculsczyzna”, proj. I. Bodnaruk, lata 50. XX w. 2., 6. – budynki z lat 80. XX w.; 3. budynek pensjonatowy z pocz. XX w. 4. Budynek pensjonatowy z 2008 r. 5. Pensjonat z lat 20. XX w. TATARÓW: 7. Pensjonat z lat 20. XX w. 8. Willa rodziny Wedłów „Straszny Dwór”, lata 30. XX w. 9., 10., 11. Nowa zabudowa pensjonatowa, 2008 r. WOROCHTA: 12., 13. Pensjonaty z lat 20. XX w. 14., 15. Budynek poczty z początku XXI w. 16. Budynek poczty z lat 80. XX w.



1



5



9



13



2



6



10



14



3



7



11



15



4



8



12



16

w tej części Europy stacji narciarskiej, powoduje jednak zdecydowanie negatywne konsekwencje dla zabytkowej architektury tego rejonu. Nowe inwestycje zastępują tradycyjną zabudowę, historyczne budowle są niejednokrotnie wyburzane bądź modernizowane bez większego szacunku dla architektonicznego dziedzictwa.

Architektura uzdrowskowa Huculsczycy powstawała w ścisłym związku z ogólnymi tendencjami stylistycznymi panującymi w tym czasie na ziemiach polskich [1]. Do początku wieku XX najbardziej rozpowszechnioną tendencją był styl szwajcarski (tyrolski, alpejski). Dominującą tendencją formalną w drewnianej architekturze uzdrowskiej Huculsczycy początku XX stulecia i okresu międzywojennego był regionalizm poszukujący swojego wyrazu bądź to w nawiązaniu do stylistyki stylu huculskiego (wille „Mela”, „Maria”, „Halina” w Worochcie), bądź stylu zakopiańskiego (Dom Ludowy, willa „Krakowianka” w Worochcie) lub „sposobu zakopiańskiego” stworzonego przez Edgara Hovárta na gruncie zakopiańszczyzny lecz łączącego tradycje różnych regionalizmów z obszaru monarchii habsburskiej (wille „Oaza”, „Liliana” (il. 12) w Worochcie). Odmiana tej ostatniej tendencji był styl huculsko-zakopiański (polsko-ukraiński) (Lewicki 2005, s. 233), którego propagatorami byli lwowscy architekci: Kazimierz Mokłowski, Julian Zachariewicz czy też Tadeusz Obmiński (Biriulow 1996, s. 55–56). Nie można zapomnieć o tendencjach secesyjnych oraz o narodowym nurcie architektury dworskiej (pensjonaty w Jaremczu i Worochcie). Obecna była także architektura modernistyczna. Przykładem wczesnego, klasycyzującego modernizmu z motywami secesyjnymi był, powstały w 1912 r. budynek sanatorium Kas Chorych w Worochcie. Jego przebudowa z lat 30. (arch. Mirosław Szahniewicz(?)) nadała obiektowi cechy funkcjonalizmu. Rozwiniętą fazę modernizmu reprezentuje Sanatorium Akademickie, także zlokalizowane w Worochcie (proj. inż. Fruckman, 1926). Przykładem

dekoracyjno-narodowego modernizmu jest, powstały w 1933 r., budynek dworca kolejowego w Tatarowie. Tendencję widoczną w architekturze górskich murowanych schronisk karpackich, zapoczątkowaną przez budowę schroniska na Hali Gąsienicowej (proj. Zdzisław Kalinowski, 1925) reprezentuje willa rodziny Wedłów zwana „Strasznym Dworem” w Tatarowie (lata 30. XX w.). Nie można też nie wspomnieć o bogactwie architektury ludowej i wernakularnej.

Ten krótki przegląd tendencji stylistycznych budownictwa uzdrowskiego przedstawia jedynie fragment bogactwa historycznego krajobrazu architektonicznego tych miejscowości. Dopełniała go architektura sakralna (cerkwie, kościoły i kaplice unickie, prawosławne i rzymsko-katolickie), obiekty sportowe (skocznie narciarskie w Worochcie) czy też wyjątkowe w skali światowej budowle inżynierskie (tunele, wiadukty) związane z powstałą w końcu XIX stulecia transkarpacką linią kolejową ze Stanisławowa do Woronienki (inż. Stanisław Rawicz-Kosiński). Konsekwencją I wojny światowej i prowadzonych na terenie Karpat Wschodnich walk, są liczne cmentarze żołnierskie, z których jeden znajduje się w Tatarowie.

Wizualny i funkcjonalny aspekt architektury tego regionu nie może być rozpatrywany bez powiązania ze zjawiskami pozamaterialnymi. Wielowarstwowy mit Huculsczycy, małego fragmentu Karpat o szczególnym znaczeniu nie tylko w kulturze polskiej, lecz całej Europy Środkowo-Wschodniej, jest najlepszym tego przykładem. Skomplikowane losy polityczne (zmiany granic), zdarzenia historyczne, wieloetniczny układ narodowościowy, niejednorodność religijna, specyficzne zjawiska artystyczne (kultura huculska), lokalne tradycje i legendy, symboliczne znaczenie wybranych miejsc (góra Howerla) czy też ludzie tam niegdyś zamieszkujący stanowią o bogactwie wielokulturowego krajobrazu tego regionu.

Wszystko to związane jest nierozdzielnie ze wspólnym krajobrazem naturalnym Gorganów i Czarno-

hory. Do dzisiaj Karpaty Wschodnie, będąc kultowym miejscem turystyki górskiej, stanowią jedno z najcenniejszych przyrodniczo miejsc na mapie Europy.

Można stwierdzić, że na obszarze Huculszczyzny występuje klasyczna jedność trzech kategorii różnego typu przestrzeni: krajobrazu naturalnego, kulturowego oraz zjawisk pozamaterialnych. Siła oddziaływania tego związku, mimo jej degradacji w okresie po II wojnie światowej, widoczna jest do dnia dzisiejszego. Objawia się w dalszym ciągu w sposób niemal analogiczny do zjawisk występujących na terenie Zakopanego i Podtatrza. Każdy mocno zdefiniowany treściowo krajobraz kulturowy stanowi obszar o dużej odporności na nowe zjawiska. Huculszczyzna nie jest miejscem homogenicznym kulturowo, lecz ewentualne współczesne dopełnienia zarówno treściowe, jak i wizualne poddawane są niemal automatycznej recenzji i krytyce z pozycji odpowiedzialności w kontekście kulturowym. Dotyczy to także architektury.

Wcześniej wykazano, że zjawiska architektoniczne występujące na tym terenie podlegały w przeszłości różnym formom regionalizmu. Była to tendencja dominująca reprezentowana przez setki budynków usytuowanych wzdłuż tradycyjnych układów zabudowy ulicowej. Próby odejścia od tej zasady nie spotkały się z akceptacją, co widać po daremności usiłowań wprowadzenia zmian w wyglądzie tych uzdrowisk. Istotna taka próba nastąpiła w okresie międzywojennym i związana była z modernizmem. Jednak jego nowa formalnie stylistyka, mimo wysokiej jakości rozwiązań, nie spotkała się z szerszym pozytywnym oddźwiękiem. Światło, powietrze, słońce – podstawowe postulaty architektury modernistycznej zostały odrzucone w swym czystym wydaniu. Nieliczne, wspomniane wyżej, tego typu budynki były lokowane głównie, zgodnie z ówczesnymi zasadami rozbudowy uzdrowisk, poza centrami miejscowości. Obce formalnie, były oddzielone zielenią od ich historycznej ukształtowanej struktury. Nie stano-

wiły więc ani dominanty przestrzennej, ani konkurencji formalnej dla tradycyjnej zabudowy. Charakter miejsca pozostawał więc niezmienny. Krajobraz kulturowy oparł się wizualnym modyfikacjom. Nie został stworzony żaden nowy znak architektoniczny identyfikujący miejsce. Być może dwudziestolecie międzywojenne stanowiło zbyt krótki okres, aby go stworzyć. Sądzić należy jednak, że zastana przestrzeń kulturowa nie była podatna na tego typu nowe rozwiązania.

Drugim historycznym momentem, w którym nastąpiła próba aplikacji nowej architektury, był okres po II wojnie światowej. W latach 50. XX stulecia architekci sowieccy zajęli się tworzeniem stylu odzwierciedlającego charakter miejsca. Nastąpił powrót do form architektury regionalnej, lecz odrzucone zostały dotychczasowe jej dokonania. Była to próba ukształtowania nowego „stylu huculskiego” opartej na formach tradycyjnych. Najlepszym jego przykładem jest, powstały w latach 50. (arch. I. Bodnarek), budynek mieszczący restaurację „Huculszczyzna” zlokalizowany przy wodospadzie w Jaremcy (il. 1). W tym drewnianym, parterowym obiekcie znalazła odzwierciedlenie zarówno ornamentyka huculska, jak i pojawiły się ostre trójkąty nawarstwiających się lukarn dachowych, nawiązujących do układu kopuł cerkwi huculskich. Kompozycja całości dachu, należy przypuszczać, że nie jest to przypadkowe, przywołuje bezpośrednio skojarzenie ze stylem kryształkowym około 1925 r. i charakterem architektury *Art Deco*. Budynek ten, o bez wątpienia interesujących cechach stylistycznych, będący wynikiem, jak się wydaje, dogłębnych studiów nad huculszczyzną, pozostał niemal osamotniony w swym architektonicznym wyrazie. Stanowi on do dzisiaj „ikonę” tej powojennej odmiany stylu huculskiego lecz nie znalazł bezpośredniego naśladownictwa. Prawdopodobnie wystąpiło tutaj zjawisko analogiczne do tego, jakie miało miejsce w wypadku stylu zakopiańskiego. Pojawily się bowiem trudności w adaptacji finezyjnych

rozwiązań rodem z architektury drewnianej do budownictwa murowanego, zwłaszcza do wielokondygnacyjnych budynków użyteczności publicznej. Tendencja stylowa zapoczątkowana przez restaurację „Huculszczyzna” obecna była na tym terenie, w bardzo uproszczonym wyrazie formalnym, jeszcze w latach 80. Widać to wyraźnie w obiektach zlokalizowanych w centrum Jaremczy. Nieukończony do dnia dzisiejszego, wielopiętrowy gmach hotelu (il. 2) oraz usytuowany obok niego budynek handlowo-biurowy (il. 6) są tego najlepszymi przykładami. Podobny w charakterze jest budynek poczty w Worochcie (il. 16). Cechą wspólną tych realizacji jest brak nawiązania do kontekstu przestrzennego miejsca. Swoją skalą, zarówno wysokością jak i układem rzutu dominują nad otaczającą je zabudową. Mimo regionalnego charakteru detali wykazują brak spójności kulturowej z miejscem. Należy jednak stwierdzić, że ten typ architektury zlokalizowany poza ścisłym centrum uzdrowisk, posiada czasami pozytywny wyraz przestrzenno-formalny. Wiele budynków, w tym duży zespół sanatoryjno-wypoczynkowy „Karpaty”, usytuowany w południowej części Jaremczy, a stanowiący spójny przestrzennie kompleks urbanistyczny, może być początkiem stworzenia współczesnego wyrazu architektonicznego miejsca porządkującego i rozwijającego zastaną przestrzeń.

Nieco innego charakteru nabrała architektura powstająca w Jaremczy, Tatarowie bądź w Worochcie w ostatnich latach. Po roku 2000 Huculszczyzna przeżywa renesans ruchu turystycznego i to o znaczeniu międzynarodowym. Inwestorami nowo powstających obiektów są w większości osoby lub firmy prywatne. Przy niezwykle wysokich cenach działek budowlanych w dolinie Prutu są to w większości niewielkie w skali budynki. Sytuowane są one przy tym głównie w centralnych częściach tych miejscowości i są mocno związane z ich historycznie ukształtowanym kontekstem przestrzennym. Ich wyraz formalny jest ko-

lejną próbą nawiązania do huculskiej architektury regionalnej. Pojawiają się więc rozwiązania stosujące katalog form i detali tradycyjnych: wysokie dachy, ostre trójkąty lukarn, wydatny okap, narożne wieże zwieńczone stromymi przykryciami. Całość kompozycji stanowi niemal zawsze karykaturalną transformację otaczającej te obiekty historycznej architektury (il. 9, 11, 15), bez jakiegokolwiek zrozumienia kontekstu miejsca. Idea architektury regionalnej została sprowadzona do komercyjnych wariacji formalnych na temat regionalizmu (il. 10).

Należy zastanowić się nad przyczyną takiego stanu rzeczy. Z jakiego powodu nastąpił w pierwszej dekadzie XXI wieku zanik prawidłowego rozumienia istoty architektury regionu. Co spowodowało sytuację, w której projektanci odeszli od tradycyjnych rozwiązań, nie proponując jednocześnie rozwiązań poszukujących współczesnego wyrazu formalnego. Można wyrazić opinię, że wystąpiło zjawisko przerwania ciągłości kulturowej regionu. Pojawił się brak zrozumienia *genius loci*, które jest (wg J. Bogdanowskiego) *emanacją oddziaływania nawarstwionych przeżyć pokoleń we wnętrzach autentycznych lub nienaruszonych* (Pawłowski 2001, s. 80). Degradacja przestrzeni kulturowej Huculszczyzny następowała od wybuchu II wojny światowej, zmieniła się też częściowo struktura narodowościowa ludności. Uległo zatarciu rozumienie istotnych elementów tej przestrzeni zapewniających ciągłość rozumienia istoty tożsamości miejsca. Obecnie projektantami i inwestorami nowych obiektów są w większości osoby przybyłe tu w okresie ostatniego boomu inwestycyjnego, słabo lub wcale nie związane z tym regionem. Nie nastąpiła ich wystarczająca identyfikacja z miejscem. Brak tych elementów, spotęgowany czynnikami ekonomicznymi, powoduje narastającą degradację krajobrazu kulturowego omawianych miejscowości. Wydaje się, że jest to trudny do zatrzymania proces.

PRZYPIS

[1] W pracy wykorzystano wyniki badań terenowych przeprowadzonych przez autora i studentów Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w latach 2007 i 2008 na terenie miejscowości Jaremcze, Tatarów i Worochta. W ich trakcie wykonano studia i analizy *in situ* zmierzające do określenia zasobów oraz stanu zachowania historycznej architektury uzdrowiskowej.

BIBLIOGRAFIA

J. Biriulow, *Wiatr przemian. Nowe tendencje w architekturze Lwowa 1890–1914*, Architektura Lwowa XIX wieku. Kraków 1997, s. 55–75.

Ł. Heyman, *Uzdrowiska górskie w Rzeczypospolitej. Problemy architektury. Sztuka dwudziestolecia międzywojennego*, PWN Warszawa 1982, s. 201–220.

J. Kapłon, *Dzieje turystyki i zagospodarowania turystycznego. Góry Huculszczyzny*, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej, PTTK Kraków 2006, s. 183–196.

Ł. Quirini-Popławski, *Zarys historii zagospodarowania turystycznego Czarnohory w Karpatach ukraińskich. Czarnohora. Przyroda i człowiek*, Kraków 2006.

J. Szewczyk, *Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej*. Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – O.L. PAN 2006, s. 96–109.

W. Witkowski, *Architektura Huculszczyzny. Góry Huculszczyzny*, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK Kraków 2006, s.127–164.

K. Pawłowski, *Tradycja, wiarygodność a genius loci miasta wskrzeszonego do życia. Tożsamość miasta odbudowanego*, Autentyzm-Integralność-Kontynuacja, Gdańsk 2001.